

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Иван Камбуров

за дисертационния труд на

Илиана Николаева Илиева

Генезис и развитие на идеята за вътрешния усет при Шелинг
редовен докторант в катедра „Философски и политически науки“

на Философски факултет ЮЗУ

за получаване на образователна и научна степен „доктор“

Професионално направление: 2.3. Философия

научна специалност: История на философията

Представената за рецензия дисертационна теза е посветена на съществен за философската общност в Р.България и проблемен от теоретична гледна въпрос за „вътрешния усет“ във философията на Фридрих Шелинг (1775-1854), а не „при Шелинг“, както е в наименованието на текста. Да се рефлексира върху философската еволюция Фр. Шелинг – детето-чудо във философията, който постъпва в университет на 15 год. възраст, а на 23 г. вече е професор по философия в Йена е предизвикателство за всеки един изследовател, дори за такива мислители като Фр. Хегел и М. Хайдегер.

От съществено значение е и мястото което заема философската интенция на Фр. Шелинг в немската трансцендентална философия. Впечатляващият не само със своето знание но и привлекателност мислител не само живее, но и твори в епоха, когато спрямо авторитета на разума откровението се поставя под съмнение, благодарение на което човек остава сам със своето знание и това което не му е нужно да го знае, го знае някой друг. Това е възможния подход за комуникативност и опредметяване на гносеологичната самота.

Парадоксът е в това, че това е време в което представителите на немската класическа философия са повярвали в отговорите на разума (трансценденталния идеал), без да забележат че самите негови отговори се предпоставят за божествен авторитет подражавайки на откровението. Това е епоха според нас, в която само откровението би позволило на човек да бъде всичко, а не разумът. Но тъй като духовната традиция задава принципа – цялостност на човешкото битие в неговата дейност, то и разумът като нова парадигма аподиктично следва идеята да отговаря така, както това го прави Бог. Така се появява кантовия морален принцип: „Постъпвай така, както...“, принцип който след опредметяване на трансценденталната интенция и забравата на трансцендентното има за резултат факта, че човек престава да желае да бъде всичко, а иска да бъде такъв какъвто той е, несъвършен, незавършен, добър или не дотам и т.н., желае да излезе извън „системата“, тъй като „системата“ (робството на разсъдъчните форми) е унищожение на човешкото. В този контекст, ако искаме да се докоснем до жизнената интенция на философията на Фр. Шелинг задължително е запознаването ни с творчеството на такива мислители като Ф.Достоевски и Вл. Соловьев.

На този фон, изследване посветено на спецификата на философската система на Фр. Шелинг има своето място в българската философска традиция, но едва ли актуалността може да се изведе от разбирането, че „необходимостта от извършването на ракурс върху и около идеята за „вътрешен усет“ при Шелинг не може да бъде критикувана по отношение на своята актуалност, тъй като тя е част от самата му философия, което е и най-голямото предимство за

дисертационния труд“ (стр. 7) както е според дисертанта. Независимо от това, според нас появата на подобно цялостно изследване на философските идеи на Фр. Шелинг е необходимо и навременно, тъй като значимостта на неговата философия е в това, че той по радикален начин обръща традиционния метафизически тезис за същността и съществуването, като в своята позитивна философия декларира приоритет на съществуването над същността (по отношение на Бога).

Този съдържателен историко-философски проект е осъществен от Илияна Илиева – редовен докторант към катедра „в катедра „Философски и политически науки“, научна специалност: История на философията, Философски факултет, ЮЗУ „Неофит Рилски“ – гр. Благоевград (2018 – 2020г.). От 2014 г. Илиева е бакалавър, а от 2016 г. е магистър по философия. Представения за рецензия дисертационен труд е в обем от 163 стр., въведение, увод, три глави и заключение. Библиографията съдържа 94 заглавия на български, руски, немски, английски език и испански език.

Един от задължителните законови елементи на този квалификационен текст е представянето на методологическия схематизъм на изследването в уводната част, а в случая той е представен във въведение. Ще отбележим, че има несъответствие между изложените елементи на методологията в дисертационния текст (по който представяме рецензията) и текста в автореферата, като в последния е спазена логическата последователност. Странно е, че първо се представя основната „амбиция“ (стр.6), актуалността (стр.7), целта, която се вижда като „разработване на Шелинговия метафизичен език като мета-аргумент на продуктивното мислене“ (стр.8) – което според нас би било по-точното наименование на представеното изследване. Представени са трите основни задачи които правилно отразяват осъщественото от докторанта в трите глави на текста. Едва тогава се обозначават обектът и предмета които логично би следвало да са след актуалността. Обектът е обозначен правилно – „понятието за вътрешен усет“ (стр. 9), както и „предметите на изследването са два: генезисът и развитието“ (стр.10). Само за сведение да уточним, че на всеки предмет би следвало да съответства цел и задачи през които да се постигне целта. Представени са източниците на изследването (стр.10), както и българските изследвания по темата. След тях странно се появява рубриката за избор на тема (стр.11) и накрая правилно и коректно са посочени методите на научното изследване – „ историко-философския анализ и херменевтична реконструкция“ (стр.12). Следва уводът на дисертацията (стр.14-22). Съгласно законовите изисквания не би следвало да има въведение, а единствено „увод“. Прави впечатление, че в основния текст (за разлика от автореферата) тази методологическа част е представена аморфно и несистематично.

Общото впечатление от съдържателната част е, че това е изследване в което авторът демонстрира не само лична привързаност към проблематиката, много добър теоретичен анализ на интенционалното предметяване на категорията „вътрешен усет“ в творческите периоди на Фр.Шелинг, както и историко-философска коректност на проведения анализ.

В увода Ил.Илиева коректно изяснява смисловия контекст на използваните от нея основни понятия и категории – „вътрешно чувство“, „вътрешен усет“ (der innere Sinn) (използване като равнозначни понятия стр. 8), възприемайки превода на Г.Дончев търсейки развитие на онтологични конотации от трансценденталното към номинозното, което приемаме за доказан от автора теоретичен факт. Изясняват се и предметните аспекти на изследването – „генезис“ – момента на възникване конституирането на понятието „вътрешен усет“ при Шелинг

– анализиран в първа глава от дисертацията, както и категорията „развитие“ – съотнесена предметно със „степените на самопознание“ и „самото движение в системата“ (стр.21).

В първа глава (стр. 23 – 75) „Развитието на идеята за вътрешен усет в ранната философия на Шелинг“ се анализира генезисът на понятието „вътрешен усет“ започвайки от Кантовата философия, анализът на Г.Фихте и опредметяването му като принцип на трансценденталната философия при Фр. Шелинг до онтологизирането му като „естетически усет“ в системата на късния Шелинг („Философия на изкуството“).

В хода на своя анализ, авторът прави коректен извод, че „метафизическите доказателства на идеята за вътрешен усет, като априорна необходимост на чистото мислене, са свързани с отчетливото философско разграничаване на усет от Кантовото схващане за усещане. В понятието за вътрешен усет има действие, което започва като вътрешно сетиво, но се експлицира в акт на самосъзнанието“ (стр.30) и в този смисъл „вътрешният усет не е нищо друго освен вложената още по начало в Аза неограничима тенденция на Аза да възприема самия себе си“(34). Развита е идеята, че „Шелинг разбира вътрешния усет като акт на самосъзнанието“ (стр.36).

Твърдението, че „Вътрешният усет не е познавателна способност, чрез него не се подрежда, а той е преди познавателната способност, т.е. вътрешният усет да се схваща като задаващ *realitas noumenon*, преди самата представяна реалност от чистия разсъдък“ (стр.39) би следвало да бъде доказано в тази част, а не да се фрагментира в останалите параграфи.

Историко-философски познавателно и коректно е представена рефлексията на Фихте (стр.40) и отношението между философията на Шелинг и философията на Хегел (стр.44) по този въпрос. Генезисът на понятието „вътрешен усет“ дисертантът логично извежда през „философията на тъждеството“ - субективното и обективното в акта на съмосъзнание като „добавяне“ (стр.50-53). Не е прояснена аналитично мисълта на автора, как през принципа на „добавяне“ се извеждат „двата пътя трансцендентно-трансцендиращ и трансцендентално-трансцендиращ“ (53) и то през структурата на съждението при положение, че става въпрос за различен тип онтологизъм на опитния синтез на мисленето. Разкрити са епохите на самопознание като форми на мисленето при Шелинг (стр.58-62).

Следва една от най-значимите части на текста – тази за Шелинговото трансцендентално схващане за воля в ранната философия, в която „волята се представя като акт на самоопределяне на интелекта, чрез който Азът става обект сам за себе си“(стр.63-65), чрез вътрешната противоречивост на безкрайността на свободата и волевата априорност на крайността. Като учението за волята се приема за „част от практическата философия на Шелинг, и волята и волевият акт в същността си са дейности, насочване на определен вид енергия“ (65 стр.).

Дисертантът се е постарал да анализира този процес, но поради спецификата на темата и най-вече нейният втори предмет на моменти се е получило фрагментиране, което получава своето логическо обяснение в различни параграфи на дисертацията.

Да поясним. Каква е целта на философската рефлексия на Шелинг – да разшири трансценденталния идеализъм до такива предели, които му позволяват да се превърне в цялостна система на знанието изхождайки от принципа, че трансценденталното знание е чисто субективно знание. Той извежда своята система от самосъзнанието като интелектуална интуиция, т.е. Аз-ът е интелектуално съзерцание. Самосъзнанието – разбираемо като противоречиво начало твори себе си съзерцавайки се, т.е. то е едновременно и субект и обект,

теза застъпена и от самия дисертант. По същество този тип дейност е самообективация на субективното, при който се достига до момент в който рефлексията е невъзможна.

Ако трябва да синтезираме съдържателния философски смисъл на изложеното в първа глава, то би изглеждало по следния начин. Фр. Шелинг развива идеята за Абсолюта като изначално тъждество между Аз и не-Аз, тъждество на субекта и обекта, на съзнателното и безсъзнателното. Той определя Абсолюта като Разум, който се мисли от него като всеобща неразличимост на обективното и субективното.

Способността за въображение като трансцендентална способност е поставена по такъв начин в мисленето, че то – въображението вижда обектите, тъй като те изразяват абсолютния разум. В този тип на самотъждественост и абсолютизация на Разума съществува всичко, нищо не съществува извън него. Но за разлика от Фихте, Шелинг разделя природата и духа, при което природата е „застинал в битието разум“, като форма на безсъзнателен живот на Разума. Предназначението на природата е в пораждаване на съзнателно Аз. (подобен схематизъм между пуруша и пракрити откриваме и в древноиндийската философска школа санкхя). Шелинг разделя дейността на Аз-а на практическа и теоретическа и съвсем разбираемо теоретическата дейност се основава на усещане, съзерцание, представи, съждения в границите на разума като висше ниво на дейност.

В случая схематизмът се свежда до осъзнаването на теоретичното Аз като самостоятелно дейностно Аз, т.е. неговото ставане като практическо Аз, което се ръководи от волята. А висшата степен на развитие на волята е нравственото действие като цел сама по себе си. По такъв начин в теоретическата сфера съзнанието се определя от безсъзнателната дейност на Аз-а, а в практическата сфера безсъзнателното се определя от съзнанието на Аз-а. Реалното ставане на Аз-а през основната воля е основата на всяка същност, това означава, че „веща в себе си“ като неизвестна същност по вече в този тип конструкция не е необходима.

Субстанциална е свободната воля, а разумът е само инструмент, пасивно начало, тъй като самият разум не е дейност подобна на духа, не е абсолютно тъждество, той е само мяра и спокойно място за истина където може да се конституира изначалната мъдрост

В този контекст можем да приемем, че Шелинг представя Аз-а като истинно начало на философията, теза която многократно е застъпена в дисертацията. Класическия принцип в немската философия е от субективния Аз да се извежда обективния свят, т.е. в процеса на своята дейност Аз познава не-Аз-а, т.е. поражда самия себе си, акт в който пораждащото, ражданото, действието и неговият продукт съвпадат.

От една страна за Шелинг Аз-ът притежава потенциала за безкрайно развитие, а от друга качеството на самосъзнание се явява познавателна граница. В този смисъл Аз-ът се оказва единство от противоположности. Безсъзнателната и безкрайна дейност той определя като реална, а дейността която осъзнава границата – като идеална. Но къде се срещат тези дейности – в точката, във вътрешното чувство за време независимо от пространството. Защо? Защото мисленото само по себе е време и е абсолютна-та граница. Да поясним. Ако при Кант тази точка се характеризира като „Аз мисля“, т.е. не е душа, не е вътрешен субстрат, то Шелинг извежда тази точка извън пространството, не я отъждествява с Аз-а, а я представя като идеална предметност, т.е. времето е познавателен израз на предметно-практическата дейност на човека. „душа“ на дейността. Но когато това време-точка се мисли в синтез с пространството – то тогава е нещо, което определя посоката на дейност която Шелинг определя като точка на самочувствие, като целесъобразност, тъй като цел без дейност е немислима.

Искаме да подчертаем, че в резултат на този модус, времето се проявява не само като априорна категория, но и като вътрешно чувство (вътрешен усет, както приема дисертанта) в което субектът осъзнава себе си.

Новият момент който внася Шелинг е в това, че пространството и времето не са нещо независимо по отношение на субекта, което е патент на трансценденталния идеализъм а съществуват само в Аз-а и се поражда от неговата дейност.

В този контекст, генезисът и трансформациите на вътрешния усет спрямо „вътрешният опит“ – съзерцанието, който е същностния момент в замисъла и изложението на дисертанта може да се синтезира чрез рефлексивните степени. Приемаме разбирането на Ил. Илиева, че при Шелинг само в съзерцанието субектът е реален, а чрез рефлексията той се превръща в нещо извън него.

Какво се разбира под този тезис? Рефлексията е състояние в което субектът едновременно е съзерцаван (създаван) и съзерцаващ. Актът на самосъзерцаване преминава през четири степени(потенции): първата – Аз-ът е тждество на обект и субект, едновременна поява на съзнателна и безсъзнателна дейност; втора – Аз-ът съзерцава определена дейност на субекта в усещането, Аз-ът става обект за себе си; трета - обективно става това което е било субективно за Аз-а, той се превръща в обект за самия себе си като усещане. В резултат съзерцаването на обективното и субективното едновременно стават обективни за Аз-а, т.е. Аз-ът е обективен. На практика освен обективна и субективна дейност, според Шелинг има трети тип дейност – идеална, съзерцаваща. В четвъртата степен се включва и самото съзерцание, т.е Аз-ът обективира и собственото си съзерцание и доколкото тази дейност е идеална дейност, т.е. извън съзнанието на субекта, то нейният резултат е това нещо, което съществува извън субекта, по подобие на акт на духа. Но извън тази конструкция съдържанието на съзерцанието е нищо, т.е. действително не съществува и поради това този тип съзерцание е вътрешно.

Като приносен момент според нас в този текст е анализът на „философските измерения на човешката свобода“ през рецепция на волята. (стр.76 – 108). Разгледани и анализирани са основните текстове на Шелинг, като е направен критически анализ за свободата през оптиката на Хайдегоровата онтология. Осъществен е историко-философски преход от позитивна и негативна философия, през волята и дихотомичните преходи на свободата, като се достига до онто-теологията на Шелинг. Интерпретацията на последната като водеща поставя на изпитание критически мислещия анализатор особено заетата и от дисертанта позиция за прехода на Шелинг от „философа-идеалист към философа-християнин показва най-пълно цялата Шелингова идея, за това какво представлява проектът на философията“ (стр. 115).

В този контекст бихме искали да споделим, че според Шелинг, първият въпрос на науката и на човешкото мислене е именно въпросът, как вечната свобода е била принудена да излезе извън себе си? Вечната свобода може да се мисли само като воля в покой, воля която не преминава в акт, воля, която не е в процес на осъществяване.

Но доколкото вечна свобода се мисли като източник на битието, то кое го подбужда да излезе извън състояние на покой и по този начин да определи границата между битие и небитие? Как може да се мисли тази подбуждаща сила? Това може да бъде само вечната свобода, но мислима като закон (морален)! Съпадението на свободата със закон дава възможност за проява на модални различия за които спрямо волята се разкрива перспектива за многообразни конкретни определения образуващи универсума на реалните възможности на волята. Функцията на закона е в това, че той разделя, разчленява все още единната воля. Това

действие на закона е чисто смислово, не фактическо, тъй като закона като безусловен императив няма характер на същност и именно поради това разкрива перспективата на все още не съществуващото.

Изискването към закона е вечната свобода и воля в покой за да се облече в битие (sich das Sein anziehen). В това е и разликата между Фихте и Шелинг. Ако за Фихте свободната дейност е безсъзнателна, то за Шелинг тя е съзнателна, тъй като свободното действие е винаги продуктивно, но продуктивно съзнателно. В резултат на този подход за Фихте човек е творец на самия себе си, но не осъзнава като такъв, докато при Шелинг човек се осъзнава като свободен, но не се явява такъв. (Теза, която дисертанта постулира, но логически не прояснява.)

Защо? В основата на отговора на този въпрос е концептът „въображение“. Защото според Шелинг Свободата се проявява като битие само в образ и този „образ на битие“ (Bild des Seyns) е първият все още не-уловен предмет, който примамва, изкушава волята да го извади от покоя на не-волята (пред-битие). То този момент, този все още не предмет на волята е безкраен, неограничен, безкрайна възможност като все още нищо, но ако волята се докосне до него може да стане същност. Волята също така може и да се отврати от този образ и да го унищожи, тъй като той и се представя само поради това, че тя се наслаждава съзерцавайки го и нейният поглед прави възможно неговото съществуване и в този смисъл тя, волята е противоположност на битието (лекциите в Ерланген 1821 г.)

Това е моделът на взаимовръзката между свободата и рационалността, при което свободата се постулира като абсолютен субект и като допредикативна същност. Конституирането на универсума от рационално определими форми е възможно благодарение на различаването в свободата на нейните модални определения и това различаване не е нещо външно, а се поражда вътрешно от императивността на свободата с решаващата роля на въображението.

Да обобщим – без да са реални, различието между възможното и същностното се продуцира във въображението. По този начин според Шелинг спецификата на трансценденталния идеал е дейността на въображението, т.е. теоретичната и практическата способност са невъзможни без пораждане от свободата на образ на самата себе си като безкрайна възможност.

Това разбиране предполага, че човек в цялото си многообразие от последователни във времето конкретни дейности прояви винаги се открива вече осъществен от него избор, т.е. неговата нравственост като същество е изначална и вечна исторически.

Възниква въпросът, как да се обясни интелегибелния смисъл на избора в различните емпирически форми на дейност на човека, с неговите психологически, нравствени, физически и т.н. особености? Защо именно този човек е определен да носи зло и да бъде лош, а друг – справедлив и благочестив в своите действия?

Този въпрос се основава на предположението, че човек в качеството си на духовно същество има битийност до своята воля и независимо от нея, и че той не е такъв от начало на своите действия. За да отговори на тези въпроси Шелинг използва учението за потенциите от трактата за свободата – силите които са принципи на творението образуват и основата на човешкия дух (нрав (Gemüt), дух (Geist) и душа (Seele)), който се разглежда не в неговото външно предметяване, а в неговата вътрешна същност в съответствие със силите и потенциите в пределите на неговата единичност. По такъв начин той превръща в онтологично предзададени модалности потенциите на вътрешния живот на човека.

В случая новото спрямо схематизма на И. Кант е в това, че Шелинг представя описателния философски инструментарий като звена от един жив процес, при който човек образува, формира себе си в „определена личност“. По същество това е нов инвариантен модел на ставането на личността в основата на която през емпирическият характер се открива възможност за реконструиране макар и отчасти на изначалната съдържателна връзка. Към тези мисли ни препраща трата глава на дисертацията – „Развитието на идеята за вътрешен усет в късната философия на Шелинг“ (117-154), като вътрешният усет се определя като „мета-аргумент“.

Приемаме, че тезата на докторанта е актуална и защитима.

Формулирани са четири приносни момента, които са изведени от проведения анализ.

1.Цялостно систематично реконструиране на онтологическите, гносеологическите и логическите проекции на вътрешния усет в Шелинговата философия.

2.Теоретично изследване и установяване на дихотомия между негативната и позитивната Шелингова философия откъм възгледа на Шелинг за вътрешното сетиво и неговото тематично и концептуално реструктуриране в неговата късна философия.

3.Концептуализиране на Шелинговото понятие за вътрешен усет като продуктивно чувство в Аза чрез демонстриране на прехода от вътрешен усет в ранната философия към религиозно чувство в късната му философия.

4.Херменевтично тълкуване на позитивната философия на Шелинг, което демонстрира спецификата на прехода от логос към мит чрез реконструкция на концептуалната типика на мита и възможностите понятието за вътрешният усет да бъде представено като мета- аргумент на мисленото.

В контекста на казаното бихме задали следния въпрос към дисертанта: Как при Шелинг се обосновава диалектиката обясняваща възможността за свобода като нравствено понятие в неговата екзистенциално онтологична интерпретация?

Дисертацията е придружена от автореферат. Авторефератът в т.н. въведение и увод – методологическата част не съответства на предоставеният ни за рецензия текст на дисертацията, а в останалата част следва структурата на дисертацията. В автореферата коректно са отразени приносните моменти на разработката, представени са резултатите към всяка глава на изследването и е изведена тезата за защита.

Илиана Илиева е апробирала резултатите на своето изследване в 4 статии по изследователския проблем и 5 участия в научни конференции.

Декларирам, че нямам съвместни публикации с докторанта.

В заключение искам да обобщя, че представеният текст разкрива задълбочени теоретични познания на докторанта по темата на дисертацията, способността и да организира и осъществи самостоятелно научно изследване съгласно изискванията на нормативните документи, което ни дава легитимни основания за положителна оценка на дисертационния труд с което убедено препоръчваме на уважаемото научно жури да присъди на Илиана Николаева Илиева образователната и научната степен „Доктор по философия“.

06.12.2021 г.

(проф. д-р Иван Камбуров